

QARAQALPAQ DÁSTANLARINDAĞI AYIRIM ANTROPONIMLERDİŇ LINGVOMÁDENİY KÓRINISI

Seytjanova Gáwhar

Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı magistrantı

Annotaciya: *Bul maqalada qaraqalpaq xalıq dástanlarında milliy dúnyaqaras, dástúr hám ruwxıy qádiriyatlardıń lingvokulturallıq jaqtan sáwleleniwi tallanadı. Dástan janrı arqalı xalıqtıń pikirlew tárizi, tábiyat hám jámiyetke múnásibeti, ádep-ikramlılıq idealları hám de etnomádeniy kodları til arqalı qalayınsha kórinetuǵını sáwlelendiriledi. Izertlewde qaraqalpaq folkloristikası hám lingvokulturologiyasınıń jetiskenliklerine súengen halda dástan tiliniń semantikalıq, simvolikalıq hám pragmatikalıq qatlamları túsindiriledi.*

Tayanish sózler: *Qaraqalpaq dástanları, dúnyaqaras, lingvokulturologiya, xalıq oy-pikiri, til, etnomádeniyat, folklor.*

KIRISIW

Qaraqalpaq xalqı óziniń bay awızeki dóretiwshiligi, ásirese, dástansılıq dástúrleri menen Oraylıq Aziya xalıqlarınıń ruwxıy miyrasında áhmietli orın ieleydi. Dástanlar tek ǵana kórkem shıǵarma sıpatında emes, al xalıqtıń tariyxıy yadı, ruwxıy dúnyası hám milliy ózligin sáwlelendiriwshi lingvokulturallıq fenomen sıpatında úlken áhmietke iye. Olar arqalı xalıqtıń ómir haqqındaǵı túsiniqleri, jaqsılıq hám jamanlıq, watansúyiwshilik, muhabbat, pidayılıq sıyaqlı qádiriyatlar áwladtan-áwladqa ótip kelgen.

Qaraqalpaq dástanları - "Qırıq qız," "Alpamıs," "Qoblan," "Edige," sıyaqlı epikalıq úlgiler arqalı xalıqtıń milliy ruwxı, úrp-ádetleri hám ruwxıy mádeniyatınıń tildegi sáwleleniwi kórinedi. Bul shıǵarmalarda xalıqtıń jámiyetlik turmısqa, tábiyatqa hám insaǵa qatnası metaforalar, epitetler, teńewler hám simvolikalıq obrazlar arqalı sáwlelendiriledi.

Folklorist hám tilshi alımlar atap ótkenindey, dástan tili xalıqtıń ulıwma dúnya qarasın, onıń mádeniy oy-pikirin hám milliy xarakterine tán belgilerdi saqlap qalǵan. Usı jaǵınan dástanlar lingvokulturologiya kózqarasınan úyreniw ushın bay derek bolıp esaplanadı.

Lingvo-mádeniy sistema sıpatında dástan tili

Dástan tili tek ǵana kórkem súwretlew quralı emes, al xalıqtıń mádeniy oy-pikirin sáwlelendiriwshi semiotikalıq sistema bolıp tabıladı. Ondaǵı hár bir sóz, ibara yamasa belgi xalıqtıń turmıs tárizi hám dúnyaǵa kózqarasınıń bir



bólegi bolıp esaplanadı. Máselen, "tulpar," "jigit," "jel," "ata jurt," "ana jer" sıyaqlı birlikler tek atamalaw wazıypasın atqarıp ǵana qalmastan, xalıq sanasında milliy maqtanış, sadıqlıq hám pıdayılıq belgilerine aylangan.

Qaraqalpaq dástanlarında frazeologizmler xalıq oy-pikiriniń janlı kórinisi sıpatında áhmiyetli orın tutadı. Máselen, "jiger yar bolıw" - shın muhabbat hám sadıqlıqtı ańlatsa, "elge nur bolıw" - insannıń jámiyet aldındaǵı xızmetin maqtaydı. Bul sóz dizbekleri arqalı xalıqtıń ádep-ikramlılıq qádiriyatları tilde bekkemlenip kelgen.

Dúnyaqarastıń semiotikalıq hám simvolikalıq kórinisi

Qaraqalpaq dástanlarında tábiyat obrazları hám ramzler xalıqtıń kosmologiyalıq kózqarasın sáwlelendiredi. "Quyash," "ay," "taw," "suw," "tulpar," "el" sıyaqlı obrazlar tek súwretlew quralı emes, al xalıq oy-pikirindegi ruwxıy qádiriyatlardıń belgisi esaplanadı.

Máselen, "tulpar" - erkinlik, mártlik hám pıdayılıq tımsalı bolıp, dástan qaharmanınıń ishki kúshi hám ruwxıy erkinligin bildiredi. "Suw" hám "ay" obrazları - ómir, páklik hám ana tábiyattıń tımsalı sıpatında keledi. "Tawǵa shıǵıw," "tawday bolıw" sıyaqlı ibaralar bolsa turaqlılıq, erk-ıqtıyar hám kúsh-quwat mánisin beredi.

Bul ramzler xalıqtıń tábiyat penen úylesimli jasaw dástúrin hám fizikalıq jáne ruwxıy dúnya arasındǵı baylanıstı kórsetedi. Usı jaǵınan, dástanlardǵı semiotikalıq obrazlar qaraqalpaq xalqı dúnyaqarasınıń tiykargı elementleriniń biri bolıp esaplanadı.

Ádep-ikramlılıq-estetikalıq qádiriyatlardıń lingvistikalıq kórinisi

Dástan qaharmanları sóylew arqalı xalıqtıń ádep-ikramlılıq hám estetikalıq qádiriyatları tilde janlanadı. Alpamıs, Shorabatır, Edige sıyaqlı obrazlar mártlik, opadarlıq, ádillik, sabırlılıq hám shańaraqqa sadıqlıq sıyaqlı pazıyetlerdi kórsetedi. Bul qaharmanlar sóz arqalı óz qádiriyatın, xalıqlıq danalıqtı jetkeredi:

"Er jigit el ushın jasar, ózi ushın ólmes," - degen qatarlarda millet mápi joqarı qádiriyat sıpatında kórinedi.

Dástanlarda hayal obrazı da ayrıqsha mádeniy áhmiyetke iye. "Qırıq qız" dástanındaǵı hayallar - mártlik, watansúyiwshilik hám húrmet tımsalı. Olardıń sóylew hám háreketleri arqalı xalıqtaǵı "hayal - shańaraq hám millettiń abırayı" degen qádiriyat tilde jámlenedi.

Sonday-aq, dástanlardǵı xalıqlıq naqıllar, duwalar hám ǵargıslar da tildiń mádeniy qırların ashıp beredi. Máselen, "El tınısh bolsın," "Ata-ana duwası jol ashar" sıyaqlı ibaralar xalıq oy-pikirinde tildiń muqaddesligin hám jámiyetlik áhmiyetin kórsetedi.

Dástan tilinde milliy yad hám tariyxıy pikirlew



Qaraqalpaq dástanlarında xalıq tariyxı, urıw-urıw qatnasıqları, qaharmanlıq gúresler hám jámiyetlik qatnasıqlar til arqalı yadta saqlanǵan. Bul dástanlar arqalı xalıq óziniń kelip shıǵıwın, watanın hám milliy maqtanıshın saqlap kelgen.

Máselen, "Edige" dástanında tariyxıy waqıyalar hám haqıyqıy shaxslar haqqındaǵı maǵlıwmatlar lingvomádeniy ramzlerge aylanıp, xalıqtıń milliy yadında bekkem orın iyeleygen. Bunday dástanlar xalıqtıń "til - tariyxtıń kitapxanası" degen kózqarasın ámelde kórsetedi.

JUWMAQ

Qaraqalpaq dástanları xalıq dúnyaqarasınıń lingvomádeniy kórinisi sıpatında til, mádeniyat hám tariyxtıń tıǵız baylanıslılıǵın kórsetedi. Olarda xalıqtıń ádep-ikramlılıq, estetikalıq, diniy hám jámiyetlik qádiriyatları sóz, ramz hám kórkem obrazlar arqalı sáwlelengen.

Sonlıqtan, dástanlardı lingvomádeniyattanıw kózqarasınan úyreniw xalıqtıń mádeniy óz-ózin tanıwın túsiniw, til hám ruwxıy miyrastı saqlaw jáne jańa áwladlarǵa jetkeriwde úlken áhmiyetke iye.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. A.Alimov “Qaraqalpaq liro-epikalıq dastanları” Nókis-1983
2. N. Dawqaraev atındaǵı til ham ádebiyat institute “Qaraqalpaq folklori” Kóp tomliq. 9-13- tomlar. Tashkent-2009
3. Ózbekiston respublikasi fanlar akademiyasi alisher navoiy nomidagi til va adabiyot institute “Alpamıs” Tashkent-1998

